

CEL MAI VECHI GLOSAR CUPRINZÂND CUVINTE AROMÂNEȘTI

G. MIHĂILĂ

„În momentul în care, în 1731, ieromonahul Nectarie Târpu a scris pe gravura de la Ardenica (Ardenița), Albania, un text scurt în aromână, punând limba sa maternă alături de latină, greacă și albaneză, el a dat act de naștere aromânei în contextul balcanic și romanic” – afirma profesoara Matilda Caragiu Marioțeanu, acum un deceniu, în *Post-scriptum* la *Un dodecalog al aromânilor*, retipărit în primul volum (A–D) din cele trei proiectate ale *Dicționarului aromân (macedo-vlah) comparativ (român literar – aromân), contextual, normativ, modern* (București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 451), „operă de profundă reflecție științifică și înaltă conștiință profesională”¹.

Într-adevăr, cum ne putem convinge, consultând cele 76 de reproduceri finale din acest volum, grupate sub titlul *Din evoluția scrisului în/despre aromână și pentru/despre aromâni (în ordine cronologică)*, primul text aromânesc datat este invocția gravată (cu litere grecești) pe o icoană de lemn, descoperită de Dh. S. Shuteriqi, în 1950, și reluată, cu interpretarea coresponsuzătoare, de sărbătorita de astăzi, în ediția sa, *Liturghier aromânesc. Un manuscris anonim inedit* (București, Editura Academiei, 1962, p. 112–113): *Viryiră, Muma-l Dumneșă, o[a]ră tră noi pecătoșil'i*.

Urmează interesantul catren din *Inscripția de pe vasul familiei Simota*, descoperit în Vlaho-Clisura (Grecia) și publicat de Per. Papahagi², fiind atribuit primei părți a secolului al XVIII-lea. Aceleiași epoci îi aparține, potrivit concluziilor editoarei, și primul text aromânesc amplu, *Liturghierul* menționat.

¹ Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2003, p. 130.

² *Din trecutul cultural al aromânilor (Cu prilejul unui document de limbă)*. Extras din „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom. XXXVI, Memoriile Secțiunii Literare, București, 1912, 36 p. + II pl. Reproducem ultimul vers din acest scurt „cântec de pahar”, în transcrierea Matildei Caragiu Marioțeanu: *Ună oară se blai și acase și se vai*. T. Papahagi (DDA, p. 1252) îl citează la *va*^d, vb. pers. 2 sg. (< lat. *va(d)is*, inf. *valere*); cf. în dacoromână: *vă*, vb. imperativ „du-te, mergi!”, pl. *vați și vareți* (DLR, XIII, I, p. 104, cu citate din *Palia* și din izvoare mai noi, inclusiv ALR; lipsește însă *va*, prez. indicativ, pers. 3 sg., consemnat de S. Pușcariu, Et. Wb., nr. 1847, cu un citat din I. Slavici: ... *mai va până ce-o să-i poată vorbi despre moară*; reluat, alături de alte citate, în DRG, III, p. 1704–1705, de H. Tiktin, care adaugă, pentru valoarea sa documentară, și versul aromânesc; MDA, IV, p. 1162, tratează separat pe *va* și *vă*, deși au aceeași etimologie.

Din a doua jumătate a secolului provin, apoi, trei cărți didactice în limba greacă: *Protopiria (Prima învățatură)* a lui Th. A. Cavallioti (Viena, 1770), cuprinzând un vocabular de 1170 de cuvinte în greacă, aromână și albaneză (retipărit de Joh. Thunmann, în 1774); *Învățătura introducătoare* a lui Daniil Moscopoleanul (Veneția, 1794), cu un *Lexicon tetraglosson* (grec, aromân, bulgar, albanez); *Noua pedagogie sau abecedar ușor* pentru aromâni, de Constantin Ucuta (Viena, 1797)³.

Această primă etapă a scrisului aromănesc se încheie cu două prețioase cărți tipărite și un voluminos manuscris: *Măestria ghiovăsirii românești* a lui Gheorghe Constantin Roja (Buda, 1809), o încercare de unificare lingvistică aromăno-dacoromână⁴; clasică *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre* (cu titlu paralel în limba greacă) a lui Mihail G. Boiagi (Viena, 1813), reprodusă, peste un secol, de Per. Papahagi⁵ și, în anii din urmă, de V. G. Barba, cu o notă explicativă a Matildei Caragiu Marioțeanu: *Gramatică aromână ică macedonovlahă* (Freiburg im Br., Uniunea Aromână, 1988)⁶; în fine, *Codex Dimonie*, o culegere de „didahii”, descoperită la Ohrida și publicată de Gustav Weigand, cu colaborarea parțială a lui Paul Dachselt, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache” (Leipzig, 1894–1899)⁷.

Înainte de toate acestea, însă, filologia europeană înregistrează un interesant *Lexicon heptaglot*, databil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, care, între cuvintele românești (dacoromâne), include și câteva specific aromănești. Păstrat în celebra Bibliotecă Bodleiană a Universității din Oxford (MS Marsh 187), acesta a fost descris sumar, la începutul secolului XX, de filologul basarabean Polihronie Sârcu (1855–1905), docent al Universității din St. Petersburg, care l-a datat aproximativ în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea⁸. Mai târziu, manuscrisul a atras

³ Reeditate de Per. Papahagi: *Scrittori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavallioti, Ucuta, Daniil)*, București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909.

⁴ Vezi Nicolae Saramandu, *Gheorghe Constantin Roja și Școala normală a nației românești din Pesta, Ungaria (1808–1810)*, în *Studii aromâne...*, p. 97–103; mai detaliat în *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 228–236.

⁵ *Gramatică română sau macedo-română*. Reeditată cu o introducere și un Vocabular, București, Tipografia Curții Regale, F. Göbl Fii, 1915.

⁶ Vezi comentariul lui N. Saramandu, în *Studii aromâne...*, p. 105–110.

⁷ *Die Predigt vom hl. Antonius*. Bearbeitet von Paul Dachselt (I, 1894, p. 1–78); *Der Codex Dimonie*, von Gustav Weigand (IV, 1897, p. 136–227; V, 1898, p. 192–297; VI, 1899, p. 86–173).

⁸ *Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Library в Оксфорде*, „Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук”, t. XII, fasc. 4, St. Petersburg, 1907, p. 113–119; întregul catalog, în t. VII, fasc. 4, 1902, p. 325–345; t. XII, fasc. 4, p. 87–140 (această ultimă parte, tipărită postum, sub îngrijirea lui A. I. Iațimirski, care le-a reunit apoi, cu o scurtă prefață, într-un unic extras: St. Pb., 1908, [IV] + 76 p.; *Lexicomil*, p. 47–53). Catalogul începe cu celebra *Evanghelia slavonă*, copiată și somptuos ilustrată, pentru Marina, soția lui Alexandru cel Bun (t. VII, fasc. 4, p. 325–337); vezi: Academia Română, *Documente de artă românească din manuscrise vechi*, adunate de Ion Bianu, Fasc. I, *Evanghelia slavogreacă*, scrisă la Mănăstirea Neamțului din Moldova de Gavriil Monahul, la 1429. Bibl. Bodleiana, Oxford: Cod. Can. Graeci 122, București – Oxford, University Press, 1922, [1] f. + X pl., in folio (în exemplarul de la

atenția profesorului Grigore Nandriș, stabilit în Anglia, în primăvara anului 1940, fiind trimis de Guvernul țării „pentru a reprezenta interesele României, în acea perioadă atât de dramatică”⁹.

„În cursul celui de-al doilea război mondial, când, pentru un timp, mergeam în fiecare săptămână la Oxford să fac cursuri, am răsfoit adesea acest lexicon – scria regretatul lingvist, în 1959¹⁰ –. L-am semnalat apoi în Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg (I, 1953, p. 56)”¹¹. Constituit din 181 de file, format mare (scrise pe recto, urmate de 4 file albe), *Lexiconul* are următorul titlu, „așa cum apare astăzi”:

LEXICON LAT. – GRAEC. VULGARES SIVE ROMANICA – TURCICAM – TARTARICAM – ARMENICAM – SLAVONICAM – MOLDAVICAM EX DIVERSIS LEXICOGRAPHIS, OREQUE TURC. ARM. GRAEC. COMPOSITUS¹².

B.A.R., cota: IV. 209951, a fost introdusă f. [2], cu text pe două coloane, în română și franceză: *Miniaturile și ornamentele policrome din Evanghelia scrisă în limbile slavonă și greacă (...)*. Notă prezentată la Congresul de Bizantologie, ținut la București în 1924 de I. Bianu). Scurte rezumate și informații privind descrierea lui P. Sârcu, în monografiile: Damian P. Bogdan, *Basarabeianul Polihron Sârcu și contribuția sa la cultura românească veche*, București, 1942 (Extras din revista „Arhiva românească”, tom. VIII), p. 6, 19, 60; Alexandrina Matcovschi, *Polihronie Sârcu (Schiță bibliografică)*, Chișinău (Academia de Științe a R. S. S. Moldovenești), 1967, p. 8, 31; de asemenea, într-un repertoriu datorat scriitorului și diplomatului Marcu Beza (1882–1949; consul general în Anglia în anii 1920–1933), tipărit postum, în „Magazin istoric”: *Documente românești în arhive străine*, Anul II, 1968, nr. 7–8 (16–17), p. 164–167; nr. 10 (19), p. 66–68 (despre *Lexicon*, p. 66).

⁹ Vezi: Vladimir Trebici, *Profesorul Grigore Nandriș (1895–1968): destin bucovinean*, „Romanoslavica”, XXXI, 1994, p. 7–21 (citatul la p. 13); Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române. L – O*, Coordonator general: Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 519–520: *Nandriș, Grigore* (I. Opreșan).

¹⁰ *Elemente aromâne în Lexiconul heptaglot de la Oxford*. Extras din *Noul Album Macedo-Român*, Biblioteca Română – Freiburg (Germania), 1959, [II] +22 p. + II pl. (Format mare, multigrafat; B.A.R., cota: II, 640135, cu mențiunea pe fila de gardă finală, verso: „Dar 58/4/978”; un al doilea exemplar, achiziționat de la anticariat, la Biblioteca Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, cota: II. 31689); o succintă prezentare a acestui studiu, în comunicarea noastră, *Limba slavă veche și slavona românească în preocupările științifice ale lui Grigore Nandriș* (1993), inclusă în volumul *Scriitori și filologi români (Sec. XVI–XX)*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 379–387.

¹¹ *Texte și glose românești în Biblioteca Bodleiană din Oxford* (p. 56–58; B.A.R. posedă volume abia începând din 1969/1970); articolul a fost urmat de altul, în limba engleză: *The Arumanian or Macedo-Rumanian Element in the Oxford Heptaglot Lexicon (Ms Marsh 187)*, „The Slavonic and East European Review”, Vol. XXXV, Nr. 85, June, 1957, p. 345–359.

¹² Biblioteca Academiei Române a obținut în 1960 microfilmul *Lexiconului*, „photographed by Oxford University Press” în 1958 (cota: MM 30); o copie a fost realizată în 1974 pentru Arhivele Naționale ale României (mf. Anglia, rola 260, cadrele 107–289; vezi nota 27). Microfilmul începe cu pagina 1 a *Lexiconului*; deducem, prin urmare, că titlul este scris pe copertă sau pe fila de gardă. Lecțiunea lui P. Sârcu este intrucâtva diferită de a lui Gr. Nandriș (având, se pare, unele greșeli): *Lexicon... 2. Graeco-vulgaris. sive Romanicam. 3. Turcicam. 4. Tartaricam. 5. Armenicam. 6. Slavonicam. Moldavicam ex diversis lexicographis, oreque Turc. Arm. Graeca composuit*. Urmează numele Marsh

El cuprinde traducerea (cu unele lacune) a „2722 de cuvinte latinești (plus 194 adiționale, introduse între rânduri)” în cele șase limbi menționate (P. Sârcu a reprodus din diverse pagini, mai ales de la început, 122 de cuvinte latinești, însoțite de corespondentele lor grecești, slavo-ucrainene și românești). Pe prima pagină, titlurile celor șapte coloane au fost scrise de primul proprietar cunoscut, profesorul orientalist olandez Jacobus Golius (Jakob Gool, 1596 – 28 sept. 1667), cărui îi aparțin, deci, și precizările la ultimele două coloane, care ne interesează în mod deosebit: *Latine, Romanice seu Graece vulgariter, Turcice, Tartarice, Armeniace, Slavonice seu Russice, Wallachice seu Moldavice*¹³.

Cercetările lui Gr. Nandriș s-au desfășurat în paralel cu cele ale altor filologi – englezi, francezi, ucraineni: J. S. G. Simmons și B. O. Unbegaun, care au dat o descriere a manuscrisului¹⁴; orientalistul Jean Deny, care a emis ipoteza potrivit căreia autorul *Lexiconului* ar fi putut fi poliglotul polonez Wojciech Bobowski (Albertus Bobovius, c. 1610–1676), luat, în tinerețe, în robie de turci și devenit Ali Bey, interpret de limbi străine, în Serai¹⁵; V. Swoboda, care a tipărit, în ordine alfabetică, partea slavo-ucraineană, paralel cu cea latină¹⁶. „Publicarea vocabularului românesc este în pregătire” – anunța profesorul român, devenit între timp titularul catedrei de slavistică de la Universitatea din Londra, dar se vede că îndatoririle sale l-au împiedicat să ducă la bun sfârșit acest proiect.

Din păcate, descrierea lui J. S. G. Simmons și B. O. Unbegaun, comunicarea lui J. Deny și ediția lui V. Swoboda nu se găsesc la Biblioteca Academiei Române. În schimb, ne-au fost accesibile amplul comentariu al lui Olexa Horbatsch, *Zur Geschichte der ukrainischen Lexikographie im 16.–17. Jh.*¹⁷ – apărut în același an cu ultimul articol al lui Gr. Nandriș, care l-a citat doar la sfârșitul *Bibliografiei* –,

(al celui de-al doilea posesor cunoscut – vezi mai jos). Ținând seama de ambele lecțiuni, traducerea aproximativă ar fi: „Lexicon latin – grec popular sau romeic – turc – tătar – armean – slavon – moldav, compus după diverși lexicografi, iar pentru turcă, armeană, greacă, și din viu grai”.

¹³ Vezi: Andrei Avram, *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, SCL, XXX, 1979, nr. 6, p. 543–550 (cu bibliografia anterioară).

¹⁴ *Slavonic Manuscript Vocabularies in the Bodleian Library*, „Oxford Slavonic Papers”, II, 1951, p. 125–127.

¹⁵ *Le ms. Marsch 187 de la Bodléienne et Albert Bobowski (Ali Bey)*, în *Proceedings of the Twenty Third International Congress of Orientalists, Cambridge, 21–28 August 1954*, London, [1956], p. 207–208. Acest orientalist notoriu a intrat în legătură cu personalități din Oxford, încercând chiar să se stabilească în Anglia; datorăm aceste detalii colegului prof. dr. Mihai Mitu, care citează, între altele, lucrarea lui Wacław Stabczyński, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, ed. 2, Varșovia, PWN, 1988, p. 40, 166–167.

¹⁶ В. Свобода, *Слов'янська частина оксфордського Гептаглота, Українсько-латинський словник. половина 17-го сторіччя* (Slavistica. Праці Інституту Слов'янознавства Української Вільної Академії Наук, за редакцією Я. Рудницького, nr. 25, Winnipeg [Canada], 1956, 60 p., cu o prefață a slavistului englez W. K. Matthews).

¹⁷ „Die Welt der Slaven” (Wiesbaden, Otto Harrassowitz), IV, 1959, 4, p. 414–434.

și articolul ulterior al lui V. Swoboda, *Some Observations on the Origin of the Heptaglot Lexicon (Bodleian MS Marsh 187, Oxford)*¹⁸.

Manuscrisul provine din biblioteca orientalistului olandez Jakob Gool (vezi mai sus)¹⁹, cum rezultă din catalogul tipărit la Leiden, în 1668 și, din nou, pentru licitație, în 1696, când a fost cumpărat de arhiepiscopul Narcissus Marsh (1638 – 2 noiembrie 1713), renumit filantrop și bibliofil, „fellow of Exeter College” de la Oxford, după decesul căruia a fost donat Bibliotecii Bodleiene (1714)²⁰.

„Simmons și Unbegaun (p. 126) au emis ipoteza plauzibilă, potrivit căreia locul unde a fost alcătuit manuscrisul a putut fi «Constantinopolul sau altă localitate din Orientul Apropiat»” – rezumă în puține cuvinte V. Swoboda chestiunea originii *Lexiconului* (p. 265). Reluând această ipoteză, O. Horbatsch scrie, la rândul său, precizând și calea pe care a ajuns în Olanda: *Lexiconul* „fusesse, probabil, alcătuit în Orientul Apropiat (Istanbul?) și achiziționat fie de J. Golius însuși, în călătoriile sale prin Orient, fie, din însărcinarea sa, de unul din corespondenții săi de acolo” (p. 414). Am văzut mai sus (nota 19) că, din noiembrie 1625 până în noiembrie 1629, J. Gool s-a aflat în Siria, Mesopotamia și la Constantinopol. „La sfârșitul manuscrisului se găsesc trei însemnări: una în limba greacă, alta în turcă, a treia în tătară” – consemna încă P. Sârcu. El însuși a reprodus pe cea grecească (p. 119), fără a o traduce; Gr. Nandriș o rezumă astfel (p. 12): „Pe pag. 187 [corect: 181] a manuscrisului se găsește o notă în grecește, prin care scriitorul își exprimă bucuria de a fi terminat lucrarea”; O. Horbatsch o reproduce și el, însoțind-o de traducerea germană (p. 414): ὡς περι(ι)ξενι χαιρονται ειδῶν πατριδα και η θαλαττευοντε ειδῶν λειμενα ουτο και η βιβλογραφοντε ειδῶν βιβλιου τελος. „Precum

¹⁸ Ibidem, VI, 1961, 3, p. 265–296. Aici autorul se referă, de asemenea, la teza sa de doctorat: *The 'Slavonice seu Russice' Part of the Heptaglot Lexicon (Bodleian MS Marsh 187): a Lexical Study*, a thesis of the University of London, 1958, 364 p.

¹⁹ Specialist, în primul rând, în arabă și persană, dar cunoscător și al limbii turce, Jakob Gool a fost, din 1622, atașat la ambasadă olandeză din Maroc, rămânând în orașul Safi doi ani. Întors în patrie, a fost numit, în 1624, profesor de limba arabă la Universitatea din Leiden. „Dal novembre 1625 al novembre 1629 dimorò in Siria, Mesopotamia e Constantinopoli, facendosi ampia raccolta di manoscritti arabi”. A publicat un *Lexicon arabico-latinum* (Leiden, 1653), utilizat timp de două secole de arabiști europeni. „La parte persiana del *Lexicon Heptaglotton* del Castell ha per nucleo principale un dizionario inedito del Gool” (Carlo Alfonso Nellino, în *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arte*, XVII, Milano, 1933, p. 497–498, cu referire, între altele, la *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, par Pierre Larousse, Tome huitième, Paris, p. 1355; Golius (Jacques); Tome troisième, p. 519; *Castell (Edmond)*, orientalist englez (c. 1606–1685), autor al unui *Lexicon heptaglotton* (ebraică, caldeeană, siriană, samaritană, etiopiană, arabă și persană), apărut la Londra, în 1669 (2 vol., in-folio). Constatăm, așadar, constituirea unei interesante tradiții umaniste – alcătuirea unor *Lexicoane heptaglotte* (după cele șapte zile ale săptămânii).

²⁰ Vezi *Grand Dictionnaire universel...*, Tome dixième, Paris, p. 1261; *Encyclopédie universelle du XXe siècle*, Tome VIII, Paris, Librairie Nationale, p. 524 (în ambele, anul morții greșit); *Enciclopedia Britannica*, Eleventh Edition (Internet).

drumeții se bucură când își văd patria, iar călătorii pe mare – când văd țărmlul, tot astfel copiii – când văd sfârșitul cărții”²¹.

Gr. Nandriș redă, de asemenea, însemnarea în limba turcă, în traducere românească, pe baza celei engleze, realizate de profesorul Paul Wittek, de la Școala de studii orientale și africane a Universității londoneze: „O, Șah, în dar am adus această (carte?); sărac este darul unui om sărac”; totodată, el precizează că, în limba turcă populară, *şah* înseamnă nu neapărat „sultanul”, ci „orice persoană” – noi am zice: orice „demnitar”, în acord cu interpretarea lui O. Horbatsch, care reproduce textul cu litere latine, în transcrierea și cu traducerea germană a profesorului dr. Rudolf Selheim: „Distihul ce urmează, în limba turcă, sugerează, se pare, faptul că manuscrisul a fost dăruit unui înalt personaj” – „Dem Schach habe ich diese meine [Arbeit] dargebracht; arm ist das Geschenk des Armes” (p. 414–415)²².

Cât privește sursa principală și datarea acestui „fascinant și remarcabil manuscris”, V. Swoboda sintetizează astfel rezultatele investigațiilor sale: „După cum am arătat (Slavistica, 25, p. 9), sursa coloanei latine a manuscrisului a fost: A. Calepinus, *Dictionarium Undecim Linguarum* (Basel, 1605), retipărit aproape neschimbat în 1616 și 1627. Aceasta ne permite să-i stabilim *terminus a quo* anul 1605” (p. 265).

Cum aflăm din tratatele de istorie a lingvisticii, de exemplu, cel semnat de regretatul academician Al. Graur și de profesoara Lucia Wald, este vorba de o celebră operă a epocii Renașterii, când marile descoperiri geografice și intensificarea contactelor între diverse popoare, apropiate sau îndepărtate, au determinat alcătuirea unor dicționare plurilingve. Cel mai celebru este tocmai acesta, „al lui Ambrogio Calepino, din 1502, cu 7 limbi”, retipărit de 18 ori în 50 de ani, de casa Aldo Manuzio (Veneția, 1542–1592), până la 11 limbi²³. Acestea sunt – cum putem constata în ediția apărută la Basel, în 1590 –, pe lângă *Latina* (succinct dicționar explicativ), următoarele: *Hebraica, Graeca, Gallica, Italica,*

²¹ Mulțumim colegei conf. dr. Ioana Costa pentru traducerea însemnării, pe care am confruntat-o cu cea a lui O. Horbatsch.

²² Autorii consultați nu fac nici o referire la însemnarea în limba tătară (un scurt rând, după cea grecească).

²³ *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. 3, rev. și adăug., București, EDP, 1977, p. 43; detalii la Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*. Traducere și postfață de Constantin Dominte, București, Editura Paideia, 1999, p. 84; de asemenea, în: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, VIII, Milano, 1930, p. 409: „*Calepino, Ambrogio*. – Dei conti di Caleppio (Bergamo), (...), nato circa il 1440, morto nel 1510, (...) deve la sua nominanza unicamente al dizionario della lingua latina, uscito la prima volta a Reggio Emilia nel 1502, e poscia da lui stesso rifatto e ampliato. Imperfetto e lacunoso, servi peraltro di modello alle compilazioni dello stesso genere, alle quali fu dato appunto, più tardi, il nome di *calepini*. Alla traduzione italiana delle voci latine si aggiunsero, in successive edizioni, le corrispondenti voci francesi, tedesche, inglesi, ecc. L'ultimo rifacimento è del latinista padovano Iacopo Facciolati (1772)” (Francesco Foffano).

*Germanica, Belgica, Hispanica, Polonica, Ungarica, Anglica*²⁴. Cum polona – la care a recurs traducătorul ucrainean (și, indirect, cel român) – figurează în diverse ediții începând încă din 1574, O. Horbatsch a considerat că poate cobori termenul *a quo* până la această dată, iar termenul *ante quem* să-l fixeze la 1527, anul în care a apărut cunoscutul *Lexicon slavo-rus (slavo-ucrainean)* al lui Pamvo Berânda (Iliev, 1627)²⁵: „Întrucât aceasta n-a lăsat nici o urmă în *Lexiconul heptaglot*, ultima dată prezintă o importanță deosebită pentru lexicografia ucraineană și cea română” (p. 415).

Dar termenul *ante quem* – precizează V. Swoboda – nu poate fi 1627, căci – ducă *Lexiconul* a fost alcătuit la Istanbul sau undeva în Orientul Apropiat – autorii lui puteau să nu afle curând de cel *slavo-rus (- ucrainean)*, tipărit la Kiev. Oricum, termenul *ante quem* poate fi coborât întrucâtva față de 1667 – anul încetării din viață a lui J. Gool –, pe baza filigranelor folosite: „Datarea manuscrisului între 1605 și 1667 se coroborează, – scrie V. Swoboda (p. 266), cu cele cinci filigrane asemănătoare, identificate în documente date mai ales în anii 1609–1645 (V. S., Study, p. 8–10)”. În consecință, termenul *ante quem* ar putea urca, potrivit unor aproximări filigranologice, cu 5–10 ani²⁶, așadar până în anii 1650–1655. Oricum vor sta însă lucrurile în detaliu, datarea 1605–1645 (1655) este extrem de prețioasă atât pentru lexicografia ucraineană, cât și pentru cea română, inclusiv aromână. O altă constatare demnă de interes, ce confirmă faptul că avem în față o copie, și nu originalul alcătuitorilor – cum rezultă, de altfel, din însemnarea finală în limba greacă –, o constituie distingerea a *trei*, eventual a *două* mâini, separate nu pe coloane, ci pe părți ale manuscrisului: 1) ff. 1–13; 2) ff. 14–79; 3) ff. 80–181, cu acest detaliu, adăugat de V. Swoboda în nota 7 de la aceeași pagină: „Este posibil ca mâna 1 și mâna 3 să fie a aceleiași persoane, după o perioadă de timp cel puțin egală cu cea care a fost necesară ca mâna 2 să-și completeze partea (cf. V. S., Slavistica, 25, p. 9)”. Prin urmare, copistului principal, care a scris însemnarea finală în limba greacă, îi aparțin 115 pagini, în timp ce al doilea copist a scris 66 de pagini. Chiar dacă primele 13 pagini au fost scrise de un al treilea copist (cronologic, cel dintâi), autorului însemnării grecești tot i-ar reveni 102 pagini, deci mai mult de jumătate.

În schimb – continuă editorul ucrainean –, „materialul a fost compilat pentru fiecare limbă de către un autor independent” (p. 267). Ce e drept, Gr. Nandriș a

²⁴ Ambrosii Calepini *Dictionarium undecim linguarum*. Iam postremo accurata emendatione... Basileae. [1590], in-folio, [VI] + 1656 + 318 p. (*Onomasticon popriorum nominum...*). Prețiosul exemplar de la B.A.R. (cota: IV. 378611) are pe pagina de titlu ștampila: „Biblioteca Mitropolitului Moldovei și Sucevei, Iosif Naniescu. Dăruită Academiei Române în 1894”. Înalțul prelat fusese ales membru de onoare în 1888.

²⁵ *Лекціонъ СЛАВНОРУССКІИ И ИМЕНЬ ТАЪКОВАНИЕ* (B.A.R., cota: I. 138388); reprodus fotografic, cu o introducere de V. V. Nimciuk (Kiev, 1961), B.A.R. posedă un exemplar din ediția principeps, provenit de la anticariatul fraților Șaraga din Iași (cota: I. 138388).

²⁶ Vezi: Al. Mares, *Repertoriul filigranelor de pe hârtia întrebuințată în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1987, p. XLVI–LII; Idem, *Scriere și cultură românească veche*, București, aceeași editură, 2005, p. 305–307, 478.

constatat – ca și cei doi lingviști ucraineni – o anumită apropiere lexicală între coloana ucraineană și cea românească: „Pare cert că, cel puțin, coloanele slavone și românești sunt scrise și compilate de același autor, și de aceea vocabularul românesc trebuie studiat împreună cu cel slav” (p. 2). Acest lucru se explică mai degrabă, după părerea noastră, prin faptul că autorul român cunoștea slavona ucraineană (respectiv, limba vie) și a folosit-o în transunerile sale, decât că ambele coloane ar fi putut fi alcătuite de una și aceeași persoană.

Cât privește *Lexiconul* în totalitatea lui, am semnalat, la început, că cele șase coloane de traduceri din latină prezintă pe alocuri anumite lacune. Cele mai multe – după observațiile lui V. Swoboda – sunt în coloana grecească, și ele „cu greu pot fi puse pe seama unor simple neatenții”; mai puține, dar nu neglijabile, sunt la celelalte limbi, apreciate de editorul ucrainean astfel (p. 268): limba turcă – 1%, tătară – 4%, armeană – 7%, ucraineană – 5%, română – 7%.

Fără a ne putea pronunța cu privire la scrisul în limbile turcă, tătară și armeană, putem spune că cei doi (sau trei) copişti cunoșteau bine scrisul chirilic ucrainean și românesc (dovadă utilizarea curentă a literelor suprascrise și alte particularități grafice), pe lângă cel latin și cel grecesc.

Aceste precizări nu modifică, în esență, concluziile lui Gr. Nandriș, care adaugă, la sfârșit, două reproduceri fotografice: pagina 102 din *Lexicon* și un document din 12 februarie 1625, scris de Atanasie, egumenul mănăstirii Sucevița, însoțit de următoarea notiță: „Caracteristicile scrisului cirilic ale acestui zăpis românesc sunt asemănătoare cu cele ale scrisului cirilic din coloana română și rutenă a *Lexiconului heptaglot*”.

Rezumându-se, în continuare, numai la coloana românească, Gr. Nandriș a luat ca punct de pornire, în analiza sa, „prezența elementelor aromânești în vocabularul românesc al *Lexiconului*, pentru a răspunde la întrebarea: cine poate fi autorul sau copistul (sau copişti) acestui dicționar?” – evident, în partea sa românească.

Cu tot interesul pe care îl prezentau cercetările lui Grigore Nandriș, ele au rămas fără ecou în țară până la articolul din 1979 al colegului dr. Andrei Avram, care intrase în legătură cu profesorul J. S. G. Simmons (Universitatea din Oxford), citat mai sus, și obținuse prin bunăvoința acestuia un microfilm al manuscrisului. Astfel, a putut realiza o suită de studii, începând cu cel menționat, în care sublinia: „Partea românească din LHO [*Lexiconul heptaglot de la Oxford*] – pe care sperăm să o edităm – prezintă interes sub mai multe aspecte”²⁷.

²⁷ *Cele mai vechi mențiuni...*, p. 545 (vezi nota 13); *Lexiconul heptaglot de la Oxford ca sursă de informații asupra graiurilor dacoromâne din secolul al XVII-lea*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), t. XXX. A. *Lingvistică*, 1985, p. 283–289; *Trăsături fonetice arhaice în partea românească a Lexiconului heptaglot de la Oxford*, în „Fonetica și dialectologie”, XVI, 1997, p. 5–22. Între timp, *Lexicomil* a intrat, de asemenea, în atenția istoricilor: Andrei Pippidi, *Călătorie de documentare în Marea Britanie*, în „Revista de istorie”, t. 36, nr. 3, martie 1983, p. 320–321: „Astfel, am adus un microfilm al manuscrisului din secolul al XVII-lea cunoscut sub numele de «*Lexiconul heptaglot de la Oxford*», în care se păstrează unul din primele dicționare românești”; Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București

lată, pe scurt, câteva din constatările și concluziile sale, în care a pus la contribuție și unele din rezultatele cercetătorilor menționați, precizând că abordează „doar problema valorii textului ca izvor de informații asupra unor deosebiri dialectale existente în dacoromâna secolului al XVII-lea” (p. 545). Astfel, la unele cuvinte latinești, „se dau două (sau eventual, trei) echivalente românești”, ceea ce prezintă o importanță deosebită pentru dialectologia istorică; de exemplu: lat. *sutor* = *ciobotari*, *cizmari* (ms., p. 164), *taurus* = *taur*, *bic* (ms., p. 169), ba chiar diferențe fonetice: *ferrum* = m. (greșit, în loc de w.) *fier*, w. (în loc de m.) *hier* (ms., p. 84)²⁸. Aceste precizări aparțin – adaugă Andrei Avram – „probabil, cuiva care a cunoscut îndeaproape și prin contact direct realitățile lingvistice din ținuturile în care se vorbea româna” (p. 548).

În cel de-al doilea studiu, colegul nostru adaugă noi informații, care ne apropie de autorul coloanei românești din *Lexicon*: „În partea românească din LHO întâlnim o serie de particularități, mai ales de grafie, dar și de altă natură, care dovedesc – cum a observat Grigore Nandriș – că autorul dicționarului (sau, eventual, informatorul de la care provine materialul înregistrat în ultima coloană) nu stăpâna pe deplin limba română” (p. 286).

În sfârșit, al treilea studiu restrânge și mai mult sfera necesară pentru identificarea autorului român: „... Arhaismele fonetice din LHO constituie, de cele mai multe ori, trăsături caracteristice, în secolul al XVII-lea, graiurilor nordice sau cel puțin conservate într-o măsură mai mare în acestea, în timp ce ele erau fie inexistente, fie mai rar întâlnite în graiurile sudice” (p. 20).

Referindu-se la Gr. Nandriș, în cel de-al doilea articol, Andrei Avram adaugă, în nota 16 (p. 286): „Am lăsat la o parte problema eventualei prezențe în LHO a unor elemente aromânești, problemă care necesită o cercetare aparte, mai aprofundată decât cea întreprinsă de autorul citat aici”. Această notificare ne îngăduie să ne întoarcem la studiul din 1959 al profesorului londonez, potrivit căruia sunt deosebit de elocvente „unele elemente cu prefixul caracteristic *a*, d.e.: *azburesc*²⁹ traduce lat. *abvolo* «zbor»; arom. *așterg*³⁰ = lat. *abstergo* = șterg; arom.

(Direcția Generală a Arhivelor Statului), 1986, nr. 1192, p. 236-237 (menționează microfilmele; B.A.R., MM 30; Arh. St., rola 260, cadrele 107-289); Virgil Căndea, *Mărturiile românești peste hotare*, București, Editura Enciclopedică, 1998: *Marea Britanie, Oxford, Bodleian Library*, nr. 554, p. 382 (cu aceleași indicații privind microfilmele).

²⁸ După părerea noastră, inversarea celor două abrevieri (m. = *moldavice*, w. = *wallachice*), datorită neatenției – cum a semnalat O. Horbatsch și admite, pe drept cuvânt, Andrei Avram –, semnifică ceva în plus: manuscrisul este o copie, și nu originalul alcătuitorilor, cum am relevat în paginile precedente.

²⁹ „Româna literară (RL) este folosită în DIARO ca un factor ‘organizator’, de introducere a intrărilor românești (RL), în ordine alfabetică, și de ‘ordonare’ a corespondențelor lor aromânești...” – precizează Matilda Caragiu Marioțeanu, în *Introducere la Dicționarul său* (p. XIV). Așa se explică de ce cuvintele aromânești ce încep cu *a*-protetic nu se găsesc în volumul apărut. Adăugăm aici că, transcriind acest cuvânt de la pagina 8 a *Lexiconului*, P. Sărcu (p.114) nu l-a descifrat bine, notând *a(m)șterg(e)*, în loc de *a(x)șterg(e)*. Controlând după microfilmul de la B.A.R., aici și la cuvintele următoare, am coborât în rând, între paranteze rotunde, literele suprascrise.

³⁰ La P. Sărcu (p. 115): *ășterg(e)*, în loc de *ășterg(e)* (ms., p. 7), respectiv *ășterg(e)*.

arumptare = lat. *arripio* = a rupe, pe când lat. *abrumpo* este tradus prin *rumpere*" (p. 3)³¹.

Controlându-le în *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* al lui Tache Papahagi (Ediția a doua, augmentată, București, Editura Academiei, 1974) și în *Glosarul din Manual de aromână – Carti trã învițari armânești* de Matilda Caragiu Marioțeanu și Nicolae Saramandu (București, Editura Academiei Române, 2005, p. 259–332), le-am găsit înregistrate astfel:

azboair, *azbôr*, vb. „s'envoler" și *asboair*, *așbôr* „a zbura; voler" (*azboarã pisti munți* etc.; DDA, p. 248, 221); *azboairu*, *azbuiãri*, vb. „a zbura" (*Manual*, p. 270);

aștergu (*mi*), vb. „a șterge; essuyer, épousseter; éfacér; fuir" și *ștergu* (*mi*), vb. (*așteardzi-te cu prosopea* etc.; DDA, p. 236, 1151); *aștergu*, *așteârđiri* (*aștirđeãri*), vb. „a șterge" (*Manual*, p. 269);

*arup*¹ (*mi*), vb. (*arupșu*, *aruptu*, *arupire*, *arupeãre*) „a rupe etc.; rompre etc." și *rup*¹, vb. (DDA, p. 216, 217, 1046); *arupu*, *arupiri* (*arupeãri*), *arupșu*, *aruptã*, vb. „a rupe" (*Manual*, p. 267). Forma *arumptare* din *Lexicon*, refãcutã de la participiul *arumptu (> *aruptu*), cu pãstrarea consoanei *m*, își gãsește similitudini în variantele vechi dacoromãne, cu destule atestãri, din secolul al XVI-lea pânã la începutul celui de-al XIX-lea: *rumpea* (Coresi), *rumpere*, *se rumpem* (Psalt. Scheianã), *rumpeți* (Palia), *el runpe* (M. Costin), *rumtã* și *rumturile* (Dosoftci), *rumpuri*, pl. (Cantemir), *rumpere* (Minciul, 1776), *rumpãnd* (Budai-Deleanu), *rumpea* (Beldiman) ș. a. (DLR, IX, p. 619–629: *rupe*, *rupere*, *rupturã*).

Mai jos, Gr. Nandriș adaugã: „Neîndoielnic aromãnesc este verbul *arnisire* = a nega, care nu apare în dacoromãnã". Corespondentul latin *abnego* lipsește aici, dar este menționat în versiunea englezã: „*arnisire* = Lat. *abnego* (the word does not occur in DR at all)" (p. 347)³².

T. Papahagi înregistreazã acest cuvânt, provenit din gr. ἀρνεῖομαι, ἀρνοῦμαι „(re)nier": *arnisescu*, vb. (*arnisî*, *-sit*, *-sire*) „a (re)nega; contester; nier, dénier" (DDA, p. 207), alãturi de *árnise*, s. f. „negare; refus; négation" (< gr. ἀρνησις) și de *arnisearic*, -ã „negativ, -ã; négatif".

În sfârșit, „lat. *mensis* este tradus prin *mes* «30 de zile»"³³, cuvânt absent în dacoromãnã, care (împreună cu istroromãna) a pãstrat din latinã doar substantivul *lunã* (istr. *lurã*), atãt pentru desemnarea satelitului Pãmântului, cãt și pentru rãstimpul de „30 de zile". T. Papahagi înregistreazã, dupã cum se știe, ambii termeni: *lunã*¹, s. f., pl. *lune*, *lun'î* „lunã; 1. lune; 2. mois" (cu exemple ca: *si-afireãște ca luna di soare*, respectiv: *tricu unã lunã di dzãli ...* – „cu acest sens cuvântul e rar și concurat de *mes*"; DDA, p. 753); *mes*, s. m., pl. *meșî* „lunã; mois"

³¹ Ms., p. 29, 5: ἀρ(α)ιτάρη, ρ(α)ιπερε.

³² Ms., p. 5: ἀρνίσιρε.

³³ Ms., p. 56: με(ε), αυνα. Gr. Nandriș a omis sã semnaleze al doilea termen.

(*tru trei, patru, ținți meși* etc.; DDA, p. 794–725); de asemenea, în *Manual: mesu*, s. m., pl. *meși* „lună (de zile); mois” (p. 303)³⁴.

Pe lângă cele 5 cuvinte sigur aromânești, Gr. Nandriș adaugă: „Uncle elemente sunt ambigue; ele ar putea fi explicate ca forme lexicale dacoromânești” (p. 4), ca, de exemplu: *trumbitari*, pl. (lat. *aeneatores*), *zavă* (lat. *laena* „haină”), *vint* (lat. *auster*), *arm* (lat. *armus*), care, deci, nu au valoare probantă.

Bazându-se, însă, pe exemplele sigure, enumerate mai sus, lingvistul bucovinean încearcă în partea finală a studiului să răspundă la întrebarea pusă mai sus: „dacă autorul [părții românești] a fost un dacoromân, care cunoștea dialectul din sudul Dunării, sau un aromân, care și-a însușit limba literară dacoromână, dar în mod firesc introduce elemente din dialectul natal în limba învățată” (p. 12). Or, este cunoscut faptul că în Bucovina a existat la sfârșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui de-al XVII-lea „o colonie numeroasă de albanezi (arnăuți) și aromâni” (p. 14). S-a discutat mult cu privire la presupusa origine aromânească a mitropolitului Dosoftei (1624–1693) – și Gr. Nandriș însuși a preluat opiniile curente, pentru a conchide: „Nu ne-ar surprinde faptul că autorul coloanei românești și al celei slavone din *Lexicul heptaglot* de la Oxford să fie unul din acești aromâni, dacă nu chiar Dosoftei” (p. 16).

Nu este necesar să reținem partea finală a acestei ipoteze, decât în sensul că viitorul mitropolit – care era „preînvățat, multe limbi știé: elinește, lătinește, slovenește”³⁵ – ar putea fi un „model” teoretic al autorului necunoscut. Se știe că părinții lui Dosoftei fuseseră – potrivit declarației sale autografe din 1687 – „Leontie și Maria, numită Misira”³⁶; iar, dacă tatăl era „neam de mazâl”, de prin părțile Sucevei, în schimb, mama „se va fi înrudit cu ramura macedoneană Papară din Galiția, de unde și presupunerile privitoare la o mai îndepărtată obârșie aromână a familiei”, cum se consemnează în sintezele recente³⁷. Dintr-un astfel de mediu va fi provenit și autorul coloanei românești din *Lexicon*, aflată în corelație cu cea slavo-ucraineană.

Astfel, chiar primul cuvânt, *Abacus*, preluat din Calepino (ediția consultată, p. 1, al 5-lea cuvânt), glosat „mensa est, vel tabula in qua aliqui deponitur”, Graec. τραπεζῶν μαγίρον, pol. *Stol' kucharski* etc., apare astfel în *Lexicon* (p.1), în cele

³⁴ Meglenoromâna păstrează, de asemenea, ambii termeni: *lună* (satelitul) și *mes* (Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III, *Dicționar meglenoromân*, București, Academia Română, [1935], p. 175, 188).

³⁵ Vezi: Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O sumă de cuvinte*, Ediție critică... de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 313.

³⁶ Vezi: Dosoftei, *Opere*, I, *Versuri*, Ediție critică de N.A.Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Editura Minerva, 1978, p. VIII-IX.

³⁷ Vezi: *Dicționarul general al literaturii române. C. D.*, 2004, p. 725: *Dosoftei* (Rodica Șuiu): detalii la Nicolae Grigoraș, *Originea, formația și preocupările istorice ale mitropolitului Dosoftei*, „Revista de istorie”, t. 27, 1974, nr. 10, p. 1485–1499; *Dicționarul literaturii române, de la origini până la 1900*, Ediția a II-a, București – Chișinău, Editura Academiei Române - Editura Gușivas, 2002, p. 304–310 (Rodica Șuiu).

patru limbi ce ne interesează (latină, greacă, slavo-ucraineană, română): *Abacus*, τραπεζον μαγυρον, στο(λ) κνχα(ρ)σκί, маса де сокачи [*masa de socaci*]³⁸.

În sfârșit, se cuvine a semnala faptul relevat de P. Sârcu (p. 117), potrivit căruia, la pag. 15 a *Lexiconului*, „unele cuvinte armenesti și rusești [ucrainene], și aproape toate cele românești sunt redată și în transcriere cu litere latine” (dintre acestea, el reproduce 7 cuvinte). Urmând exemplul lui, reproducem după microfilmul de la B.A.R. întreaga listă de 19 cuvinte latine împreună cu cele românești, observând că, în genere, se păstrează destul spațiu liber între coloane și între cuvinte, astfel că, în cazul de față, variantele cu litere latine sunt scrise alături de cele chirilice (eventual, continuă dedesubt); la cele 4 cuvinte care n-au transpunere latină, o adăugăm între paranteze drepte:

adiurgium	ча(ρ)таре, cartare
adiuro	жураре, zurare
adiuvo [corect: adiuto]	ажутаре, azutare
adiutor	ажутато(ρ), azutator
administratio	дйван(λ), diuuanul
admiror	мир, mir, mirare
admitto	вою ласаре, [voiu lasare]
admissarius	става(ρ), stauar
admodulor	ка(н)таре, cantare
admodum	фла(ρ)те, [foarte]
admoenio	за стрікаре, sid stricare
admoneo	слад'ч ам инте, sadus aminte
admordeo	кусаре, cusare ³⁹
admotio	пуніре, punere
admurmuro	мв(ρ)мвраре, murmurare
adnascor	не(с)каре, nescare

³⁸ *Socaci*, s. m. „bucătar” (din magh. *szakács*), învechit și regional (DLR, X, 4, p. 1157–1158), atestat începând din 1613, într-un document referitor la Gorj (D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 199; *Stan Socaciul*; Tiktin, III, p. 476).

³⁹ În coloana slavo-ucraineană: куєати („a mușca”).

adno	ноґаре, notare
adoleo	туміаре, [tumiare] ⁴⁰
adolescencia	тѣнаріе, [tânarie] ⁴¹

Acestea se adaugă textelor și listelor de cuvinte românești cu litere latine, apărute pe teritoriul românesc și în Europa, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea⁴², augmentând astfel lista surselor de limbă română cu alfabet latin, care vor crește sensibil, numeric și cantitativ, în cel de-al XVIII-lea și al XIX-lea, până la reforma ortografică din 1860.

Fără îndoială că studierea integrală a celor trei coloane – latină, slavo-ucraineană și română – din *Lexiconul heptaglot de la Oxford* va putea dovedi valoarea lui cu totul deosebită pentru istoria lexicografiei și dialectologiei românești. Însumând aproape 3000 de cuvinte, el este, poate, anterior sau, în orice caz, contemporan cu *Lexiconul slavo-român* al lui Mardarie Cozianul (1649) – primul din cele șase, prelucrate după cel *slavo-ucrainean* al lui Pamvo Berânda⁴³ – și cu *Dictionarium Valachico-Latinum*, cunoscut sub denumirea de *Anonymus Caransebesiensis* și atribuit, în anii din urmă, lui Mihail Halici - tatăl (ante 1658)⁴⁴. În orice caz, el precede cu o jumătate de secol cel de-al doilea dicționar latin-român, sensibil mai bogat (peste 37.000 de cuvinte), *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, alcătuit pe la 1691–1697, după cel *latin-maghiar* al lui

⁴⁰ „Tâmiare, tãmăiere”.

⁴¹ La o pagină apropiată (13), P. Sârcu semnalează, în coloana românească, o formă insolită: *adelphî, αδελφοί, братъ, братри* [fratri].

⁴² Vezi, între altele: *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit de Gheorghe Chivu ș.a. Introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei, 1979; G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 16–61; *Noi mărturii privind latinitatea limbii române: primele glose și glasare româno-latine și româno-italiene (1451-1718)*; Eugenio Coseriu, *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*, Tübingen, 1980; Idem, *Limba română în fața Occidentului...* În românește de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994; *Crestomația limbii române vechi*. Vol. I (1521–1639). Coordonator Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 1994.

⁴³ Vezi: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești, de Gr. Crețu, București, 1900; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 307–324.

⁴⁴ Vezi: Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis)*. Studiu filologic și indice de cuvinte de Francisc Király. Ediție îngrijită de Alexandru Metea și Maria Király, Timișoara, Editura First, 2003. Mai rezervat, profesorul Gheorghe Chivu, care a identificat mărcile hârtiei într-un document croat din 1650, datându-l, „potrivit sistemului de calcul adoptat în filigranologie, între 1640–1660”, consideră că, până la descoperirea unui text scris singur de Mihail Halici-tatăl, *Dicționarul* se cuvine a rămâne în continuare „anonim” (*Anonymus Caransebesiensis – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea, „Limbă și literatură”*, Anul XLVIII, 2003, Vol. I-II, p. 21–27).

Albert Szenci Molnár (Nürnberg, 1604; ed. 2, Hanovia, 1611), de Teodor Corbea și editat de curând⁴⁵.

Așadar, dincolo de semnificația sa specială privind dialectul aromân, acest *Lexicon heptaglot* se cuvine să ocupe un loc de prim ordin în lexicografia românească din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Prin intermediul lui, lexicografia românească se racordează – ca și cea turcă, tătară, armeană și ucraineană – la marea lexicografie europeană, ilustrată de celebrul *Calepino*, tipărit, din 1502 până la 1772 în zeci de ediții, în Italia, Franța și Elveția, fiind augmentat, cu timpul, de la 7 la 11 limbi. Mai mult, acest *Lexicon* manuscris, „derivat”, adăugând alte 5 noi limbi, a făcut ca numărul celor raportate la latină să ajungă, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, la nu mai puțin de 16 limbi. Iar dacă, în cadrul limbii române, luăm în considerație cele două subdialecte dacoromâne – moldovean și muntean –, precum și dialectul aromân, atunci, cum a relevat Andrei Avram, semnificația lui se îmbogățește cu o nouă componentă, cea dialectologică.

Academia Română
Calea Victoriei, nr. 125

⁴⁵ Ediție de Alin-Mihail Gherman, Vol. I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Clusium, 2001.